

Victorela Neagoe

MORFOSINTAXA ARTICOLULUI ÎN GRAIURILE DACOROMÂNE ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

În cele ce urmează, ne-am propus prezentarea articolului în dacoromână, sub raportul formelor și al funcțiilor lui, în perioada 1780–1900, din perspectiva impusă de practica descrierii dialectale tradiționale și a lucrărilor de istoria limbii¹.

Materialul dialectal supus analizei cuprinde texte cu structură foarte variată, reprezentând stiluri diferite ale limbii. Am avut în vedere documentele particulare – texte în care predomină aspectul vorbit și popular al limbii, producțiile folclorice în proză sau în versuri, susceptibile de a păstra forme dialectale, iar, pentru sfârșitul secolului al XIX-lea, lucrările de dialectologie sau cele cu caracter dialectal, care încep să se dezvolte, pentru prima dată, în această perioadă.

S-a acordat o importanță deosebită formelor coocurente, existente în raport de variație liberă, precum și repartiției dialectale a diverselor variante.

1. ARTICOLUL HOTĂRÂT ENCLITIC

1.1. La începutul secolului al XIX-lea, conform normei literare, articolul enclitic masculin **-(u)l** este prezent în majoritatea textelor scrise excerptate. Uneori, articolul **-(u)l** este omis din cauza pătrunderii involuntare a rostirii celui care redactează sau a tipografului. Spre exemplu, în același enunț, pot coexista, în raport de variație liberă, atât **-(u)l**, conform tradiției grafice, cât și **-u**, specific rostirii: *Așijderea și semnul ostășesc a lui Bonaparte, uliu cel poleit pe care l-au luat ungerii în bătae, biruitori fiind* (GÎn: 14–15); *a fost oprit răposatu la anul 1832* (IA, a: 1837: 156).

Pe baza atestărilor de care dispunem, articolul enclitic masculin **-(u)l** se conservă, la nivel dialectal, în zona Munților Apuseni: *Că sum furul boilor; ca ferul te-or lega [...] în cornulu piașului, cât ține pământul* (FCM: 96, 200, 251); *dumnezeul sfânt; omul acesta, Dracul întră în el* (WK: 290); *indi-o fi focul mai rău* (AT, I: 59).

Remarcăm în exemplul *cornulu*, forma **-(u)lu**, ca în limba veche, într-o zonă în care se păstrează **-u** final (cf. Frâncu 2009: 42). În zona Munților Apuseni, articolul **-(u)l(u)** este atestat frecvent, dar el apare în raport de variație liberă cu **-u**.

Foarte rar, a fost notat **-(u)l** în alte graiuri ale dacoromânei:

– Transilvania: *Bate vântu Oltului / Peste vârful dealului* (WK: 312, pct. 96);

¹ GA, I: 97, consideră articolul parte de vorbire, făcând precizarea că el reprezintă un instrument gramatical. Ultimele cercetări neagă calitatea de parte de vorbire a articolului, definindu-l ca morfem al categoriei determinării sau ca indice al cazului (Guțu Romalo 1967: 166–179; GALR: 74 ș.u.).

– Țara Făgărașului: *Merg cu carăle-ncărcate / Dindărătul carălor; Să mă arză soarele / la mijlocul câmpului; Dorul mândrelor* (PȚO: 185);

– Moldova: *tatul*² (Șez., III, 1894: 95); *au zis omul cătră boier, dar omu, boieru* (WM: 194 pct. 491); *boieriul* (A: 4–5);

– Bucovina și Basarabia: *nepotul Darie* (SL, a. 1781: 237), *tatul numitului Grigoraș* (id., a. 1803: 272); *soțul, nepotul, neamul, numitul* (SDC, a. 1782: 133; a. 1790: 185, 188; a. 1821: 375); *au venit furul în școală* (ÎMȚM, a. 1852: 444); *măi bădiță strugul dulce* (W Buk: 69, pct. 687);

– Muntenia: *pitarul* (DIB, a. 1796: 173); *Sandul Săpunarul* (id., a. 1806: 193); *pălimarul* (id., a. 1819: 224); *vinul* (IA, a. 1827: 104; id., a. 1829: 122; id., a. 1887: 156); *fiul* (IS, a. 1803: 40); *cu tot cuprinsul* (id., a. 1808: 46; id., a. 1820: 89).

La fel ca în limba veche, articolul hotărât **-(u)l** continuă să fie rostit, în raport de variație liberă cu **-u**, în toate zonele, la numele proprii de persoană masculină, terminate în *-u*. Acesta se întâlnește mai ales în documentele particulare și în producțiile folclorice:

– Muntenia: *Matei Crețulescul, Radul, Eu Neagul, fratele lui Sandul* (DIB, a. 1792: 162; a. 1806: 1903); *Radul* (TPP, I: 59); *Iancul, Marcul* (TPP, II: 72, 183);

– Moldova, Bucovina, Basarabia: *beizade Iorgul, Dinul, Neagul* (FD, a. 1825: 327; id. a. 1830: 362); *Iancul, Ioan Sandul Sturza, Caramfil Păunescul* (ÎMȚM, a. 1847: 336; a. 1849: 390; a. 1852: 441; a. 1853: 458; a. 1854: 462); *Ursul, Dinul, Rusul* (SL, a. 1812: 268, 271); *Stoianul* (SCM: 302); *Gligore Nuțăscul Burduhosul* (SDC: 151, 452, 453);

– Transilvania: *Neagul, Nuțul* (SBD: 49); *Draganul, Oprișanul* (PH: 90); *Radul, Brâncoveanul* (ȘO: CXXXIV); *Lupul Popii, Lupul Bobul* (Drăganu 1928; a. 1807: 313–314).

De asemenea, sunt articulate numele topice care se termină în consoană, fiind asimilate substantivelor masculine articulabile: *în județul Făgărașul, gârla Mureșul* (GÎn: 7, 99); *mânăstirea Mureșul, orașul Bârladul, satul Răcăuțul* (ÎMȚM: a. 1847: 333; a. 1852: 433, 438); *județu Dolju* (IA, a. 1821: 69); *mergeam pă Bărăganu* (GN, I: 122).

La fel ca în secolele anterioare, la nivelul tuturor graiurilor (cu excepțiile deja menționate), articolul *-(u)l* este omis în mod constant, funcțiile acestuia fiind preluate de vocala precedentă, **-u**. Exemplele care urmează sunt extrase din contexte care implică prezența articolului:

– Muntenia: *grumazu, boeru, craiu* (GÎn: 28, 30, 114); *sfârșitu vieții, numitu pitar* (DIB, a. 1781: 124; id., a. 1787: 154); *drumu, unu, altu* (IA, a. 1840: 158, 160); *timpu* (Jipescu ap. HEM I: 6); *cât hău*[1] (IL: 25); *pă drumu, focu meu, sfatu* (WW: 297, 299, 308); *împăratu, etăganu, măracinișu, balauru* (GN, I: 5, 44, 45, 92);

– Moldova, Bucovina, Basarabia: *căpitanu Vasili Purcel* (SL, a. 1780: 223); *sărdariu di Orhei* (id. a. 1803: 259); *Grigoraș aprodu* (id. a. 1812: 268); *colbu, fluerașu* (Șez., III, 1894: 5–7, 19, 139, 141; id. a. 1898: 103, 147); *drumu, hulubu, Vereea Viteazu* (VPL: 18, 24, 62, 144, 183);

² Forma articulată *tatul* este menționată, în perioada 1715–1836, în Moldova, Muntenia, Transilvania-Banat (cf. Gheție 1975: 402, 444, 478).

– Banat: *Dealul Negru, Vârvu cheii* (TMs: 297); *cântă puiul cucului* (AT, II: 40); *împăratu* (PH: 150; cf. WB: 248, 268, 269); *doru, bobu, spicu* (HCB: 38, 43, 123);
 – Transilvania: *lucru dracului* (ST: 143); *împăratu, fecioru, vântu* (WK: 306, 308, 312; WST: 45, 49, 50, pct. 191, 196, 198); *omu, murgu* (MLP: 21, 124); *onelu* (ȚM: 3); *vinu* (AT, II: 58).

1.2. În cursul evoluției limbii, redundanța mărcilor de determinare în secvențele substantiv + adjectiv calificativ a fost suprimată (*lucrul cela lăudatul* > *lucrul lăudat*). În graiurile sudice, se menține, cu valoare stilistică, afectivă, articularea adjectivului calificativ precedat de demonstrativ (cf. Frâncu 2009: 44): *Apoi făcu o nuntă d-alea înfricoșatele* (P. Ispirescu, ap. HEM I: 14; cf. BGj: 13).

1.3. La fel ca în secolele precedente (Densusianu, HLR: 382; cf. Pușcariu 1974: 439, nota 2), în majoritatea graiurilor dacoromâne, sunt semnalate substantive (comune sau proprii) articulate, precedate de prepoziții și fără determinant. Construcția are un caracter arhaic și popular:

– Muntenia, Oltenia: *să răspunză la toate aceste pagubile* (DIB, a. 1817: 220); *am fost la marea; a luat pe servitoarea, omu s-a dus la puțu, l-a ncălicat pi burdufu* (GN, I: 23, 98, 276, 277); *m-ar trimite pe nunta* (WKW: 64); *cu apșoară dă la moara* (Șez., III, 1894: 37);

– Moldova, Bucovina: *Nu-mi scrii nimica pentru crâșma* (FD, a. 1838: 403); *au pășit peste Dunărea* (ÎMȚM: a. 1854: 474); *și pentru credința am pus degetul* (SDC, a. 1784: 151); *sî plimba pe Dunărea cu vaporu* (GN, I: 319); *În marea s-au înecat* (Șez., III, 1894: 118; cf. GN, I: 459);

– Transilvania: *să arate pe vinovatul* (ȘO: CXXXIV); *pre cimpoierul, pentru frumusețea* (Lacea 1927: 81); *colo-n jos la țara-n jos* (WST: 46, pct. 191);

– Banat, Hunedoara: *l-o scos din țara, fata din gura mi grăia, ia maiu și cu puterile dă în corătă* (WB: 253, 263, 267, 277, 288, 289); *prinsă a striga de prin ocol după împărăteasa, și plecară pă calea* (PH: 138, 141, 149, 152).

1.4.1. În prima jumătate a secolului al XIX-lea, în documentele particulare (cf. FD: 227, 228, 259, 327, 433; IS: 65; ISN: 89; IH: 175; IA: 156, 190; SL: 369; SDC: 369; ÎMȚM: 334, 336, 452), pronumele **care**, atât ca relativ, cât și ca interogativ, apărea, frecvent, însoțit de articol: **carele, carea, carii**, ca în faza mai veche a limbii. Spre sfârșitul secolului, este atestat, sporadic, în graiurile din nord-vestul Transilvaniei: *A căreia nume-i Floare* (FCM: 230); *al treilea cumnat carele ținea pe soru-sa* (id.: 259; cf. CO: 20, 37; ȚM: 5). În celelalte graiuri (cf. WB: 276; WST: 55; WM: 187, 217; VPL: 101) predomină forma invariabilă care se va impune spre sfârșitul secolului și în limba literară.

1.4.2. La fel ca în limba veche (cf. HEM, I: 915) este ocurentă identitatea formală între pronumele și adjectivul nehotărât **alt(ul)**, prin prezența articolului, care neutralizează opoziția adjectiv-pronume: *s-a dus la altu copac mai mare* (GN, I: 370); *altu rău* (ȚM: 50); *altu vin* (PH: 151); *nu mai pleacă alții oameni* (FCM: 238, 243); *Alta drăguță să-ș cate* (W Buk: 52, 66).

1.5. Articolul enclitic **-lea**, ocurent la pluralul substantivelor feminine și la singularul masculinelor a fost înregistrat în câteva sate din Mărginimea Sibiului (Rășinari – Săliște): *femeilea, soarilea, vițelelea* (WK: 290).

1.6. În graiurile vestice și nordice, numele proprii feminine și masculine terminate în *-a* apar nearticulate la nominativ, acuzativ și vocativ:

– Transilvania: *Irină* (ȘO: CXXXIV); *Opreană, Ană, Marină* (WK: 314, 315); *Mărie, Pălăguță* (ȚM: 6, 31, 36, 56, 73; cf. HEM, II: 102); *chir Savă și Nicolă* (ISI, a. 1821: 135).

– Banat, Hațeg: *Anică, Dochită* (WB: 201, 219, 224, 262; cf. HEM, II: 37).

Numele proprii masculine, terminate în *-a*, se comportă ca cele feminine, fiind nearticulate:

La fel, numele de localități sau hidronimele terminate în *-a*, precedate de prepoziții, sunt, în general, nearticulate:

– Transilvania: *în Timișoară, în Brăilă* (ȘO: CXXXIV); *pingă Tisă, pin Bistriță* (MPL: 93); *la Monasă* (AT, II: 103);

– Banat: *la Dumbrăviță* (WB: 254);

– Muntenia: *în Brăilă* (GN, I: 149, 228); *în Craiovă, de la Slatină, la Tismană* (ISI, a. 1821: 135, 137, 147).

1.6.1. Ca și în secolele precedente (cf. Densusianu, HLR: 383), în construcțiile cu *tot* „fiecare” intercalat între prepoziție și nume, substantivul nu se articulează. Particularitatea se menține, sporadic, în graiurile nordice, dar este semnalată și în alte zone: *în toate zăle* (RH: 252; ȚM: 94); *în toate părți* (WST: 163; cf. ISI, a. 1821: 134).

1.6.2. În literatura populară în versuri, se înregistrează absența articolului la substantive (cu funcție de subiect sau complement direct), în construcții cu caracter arhaic, uneori cu valoare expresivă; construcția normală cerea articularea substantivului: *Toiag răsuțește, / În sus l-azvârlește* (TPP, I: 68); *Voinic se scula, / Brâu că-și încingea / Arme că-și lua; Murg / Încălica, / Drum / că-și apuca* (id., III: 97); *Iar șarpe cum sta / Vorba-și isprăvea / Și se arunca / Cal de-mpiedica* (id. ap. HEM, III: 435–436); *zăsă june câtă față* (AT, II: 76); *Turture de-i turturea / Și tot face-și voie rea* (Jarnik-Bârseanu, ap. HEM, II: 156).

1.7. Articolul enclitic de genitiv-dativ.

1.7.1. Pe lângă funcția de exprimare a determinării, articolul enclitic de gen.-dat. este o modalitate necesară pentru exprimarea cazurilor oblice.

Modificarea *desinență + articol* s-a manifestat, pe parcursul evoluției limbii române, ca tendință de unificare și de simplificare a paradigmei numelui. În majoritatea graiurilor dacoromâne, substantivele feminine care fac pluralul în *-i* (precum și cele masculine, cu aceeași desinență de plural), prezintă articolul contras cu desinența: *popoarăle mănăstiri* (IH, a. 1794: 147); *(chiria) casi* (IDT, a. 1799: 14); *este vechil dumisale sulgeresi Catrinii* (SL, a. 1803: 263); *mijlocu păduri* (WST: 62); *în fundu mări* (WM: 210, pct. 572).

În raport de variație liberă, coexistă, și în această perioadă, articolul enclitic de gen.-dat., necontras cu desinența:

– Transilvania, Maramureș: *mamei, sorei, tătaișei* (FCM: 76); *ușa casei* (PȚO: 176, pct. 253); *înaintea pragului casei, Cu dosu mânei, laptele vaciei* (ȚM: 100, 102, 103; cf. TM_s: 297);

– Moldova, Basarabia: *al Moșiei Pituscei* (SL, a. 1812: 265, 267); *fără povoleniile cinstitei casâi* (FD, a. 1839: 346, 363); *cu împotrivire nebăgărei în samă și a lenevirei să va arăta fieștecarele* (ÎMȚM, a. 1847: 334); *în capătu inimei* (Șez., II, 1893: 17); *capu miesâi, ducem tătuțâi de leac* (GN, I: 448, 450, 546);
 – Muntenia: *polata cășâi, Mănăstirea Bistrițâi, pragu ușâi* (GN, I: 19, 31, 256); *frații Cheriei* (WW: 62, 78); *oile Babi Dochiei* (Șez.: III, 1894: 28); *ca poala maichii Precistei* (TPP, II: 26).

Substantivele masculine care fac pluralul în *-i* păstrează, uneori, atât desinența, cât și articolul la nom. pl.: *moșâi, frațâi* (WB: 233); *părințâi* (GN, I: 450, 484, 488).

1.7.2. Articolul hotărât enclitic, masc. sg. la gen.-dat., este în toate graiurile dacoromâne, ca în limba veche și ca în limba literară, **-lui**, cu excepția a două arii dialectale: una prezintă articolul *-lu* în graiuri ale subdialectului moldovenesc: *Petre Hăul zet Lupulu*; *facerea zapisulu* (Turculeț 1984: 372, a. 1810); *iara toma-n fundu pământulu*; *Marili Vasâli s-o jăluit milostivulu Dumnezeu* (Șez., III, 1894: 1, 2); *Pe Ionu Voiniculu* (MLP: 214), iar cealaltă arie consemnează articolul **-li**, în graiuri ale subdialectului crișean: *Ianculi* (WST: 32). Atât articolul **-lu**, cât și **-li**, în ariile menționate, coexistă cu **-lui**.

Forma articolului **-lu** este atestată, sporadic, și în secolul al XVIII-lea: *sunt strânse în mâna domnulu* (Diaconescu 1970: 223, nota 56).

1.7.3. Numele proprii masculine continuă să fie articulate enclitic la gen.-dat.:

– Muntenia: *Iordache feciorul Radului* (IH, a. 1806: 346); *paște calu Iorgului* (WW: 305); *să trag Marcului palma, fagul Miului* (TPP, II: 72, 214); *zise Ileana Fătului Frumos* (IL: 45);

– Moldova, Basarabia: *mama Dinului* (FD, a. 1830: 362); *ginere Hâncului* (SL, a. 1812: 270); *calu Iancului* (WM: 206, pct. 558); *Măriuca Săvucului* (I. Creangă, ap. GA, I: 104); *fiul Brăescului* (VI: 23);

– Transilvania: *mujerea Crețulescului* (ȘO: CXXX); *De doru Ionului, io Ionu Iancului* (MLP: 51, 181), în variație liberă cu articolul proclitic: *grădina lui Ion* (id.: 59).

Numele proprii masculine terminate în *-a*, *-ea* păstrează, la cazurile oblice, articolul enclitic specific femininelor:

– Muntenia: *la mâna chir Toncii* (DIB, a. 1794: 169); *mahalaua Manii brutarul* (id., a. 1828: 251); *în anii Cuzii* (GN, I: 136);

– Moldova: *iera înaintea Cuzii* (GN, I: 429);

– Transilvania: **Pinti**, dar și *hora lui Pinte* (WST: 32); *Drăguș ursu Pintii*, dar și *ursu al Pintii* (ȚM: 28, 41); *fereastra Gruii* (PȚO: 186, pct. 243).

În documentele particulare, se înregistrează, rar, în această perioadă, ca în limba veche, articularea ambilor termeni ai grupului nominal: *S-au dat zapis la mâna Petri Prale, feciorului Lupului Pralei pe o parte de moșie* (SDC, a. 1785: 181).

Numele topice, care au în componență un antroponim, păstrează determinantul articulat enclitic: *Câmpu Radovanului*, *Valea Danului* (GN, I: 103); *Pârâu Săvului*, *Poiana Ștefului* (Radu Sp. Popescu 1970: 385).

1.7.4. Substantivele care denumesc grade de rudenie, urmate de adjective posesive, nu se articulează, menținându-se forma invariabilă a grupului, la fel ca în secolele precedente (cf. Diaconescu 1970: 240 ș.u.; Frâncu 2009: 47, 270). Particularitatea caracterizează toate zonele, având un caracter popular, și apare în toate tipurile de texte:

Transilvania: *în calea tătâni-so* (FCM: 282; cf. WK: 292; WST: 32); *din pântecile mîne-sa* (AT, I: 208); *gura mâne-ta* (ȚM: 50);

– Moldova, Bucovina, Basarabia: *casa soacră-mea* (WM: 184); *mâni-sa, tătâni-său* (W Buk: 50–51; cf. VPL: 131, 132, 162); *asupra stăpâni-sa* (GN, I: 519);

– Muntenia: *în mâna frățân-so* (GN, I: 42; cf. TPP, II: 15).

„Articularea enclitică” a adjectivului posesiv în sintagmele menționate, atestată mai frecvent spre sfârșitul secolului al XVIII-lea (Diaconescu 1971: 245), continuă și în această perioadă: *au fost ale soacră-sii* (IDT, a. 1810: 30); *țâța mă-sii, bărbatu sorii-sii* (GN, I: 141, 327). Uneori, grupul este urmat de un nume de persoană: *măritișu fii-mi Zinchi* (DIB, a. 1827: 248); *dobânda banilor sorimi* [sic!] *Dimitrani Socoleascăi* (IA, a. 1843: 160).

1.7.5. Folosirea formei invariabile a substantivelor comune sau proprii, exprimând un raport atributiv, a fost înregistrată sporadic (cf. Diaconescu 1971: 223): *O las dar la casa răposatul frate-meu* (Arh. Olt., 1925, a. 1820: 179); *la mâna Tătaru* (Pch.: 40); *casa Gheorghii* (WK: 292).

2. ARTICOLUL HOTĂRÂT PROCLITIC

2.1. Articolul hotărât proclitic masculin

2.1.1. Variantele proclitice **lui/lu** se întâlnesc în raport de variație liberă, atât în arii corelative, cât și în interiorul aceluiași grai, continuând situația din perioada anterioară (cf. Densusianu, HLR: 172; Frâncu 2009: 270).

Procliticul *lui/lu* precedă substantive proprii masculine sau substantive care exprimă raporturi de rudenie. El s-a extins și la nume proprii feminine (fiind indiferent față de categoria genului), la cele comune și la pronume, având exclusiv o funcție cazuală (Diaconescu 1970: 285).

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în graiurile sudice, în contrast cu cele nordice, folosirea articolului proclitic **lui/lu**, în contextele menționate, constituie *norma*, pe când cele cu articol enclitic: **-lui**, au o apariție relativ sporadică.

În această perioadă, forma **lui** a fost notată, sporadic, în Bihor (cf. WST: 32), în sud-vestul Transilvaniei (PH: 127), prin Muntenia, mai ales în zona subcarpatică (GN, I: 96, 104), prin Oltenia (GN, I: 148) și în Moldova (WM: 184, 196, 205; GN, I: 423, 523, 530, 547–549). Varianta **lu** are o frecvență mai mare decât **lui**, fiind prezentă pe întreg teritoriul dacoromân.

G. Weigand a remarcat utilizarea frecventă a procliticului **lu**, în subdialectul bănațean, atât la substantive proprii masculine și feminine (sau masculine cu formă feminină), cât și la nume comune sau la cele care exprimă grade de rudenie, ori la pronume: **lu Petru**, **lu Maria**, **lu popa**, **lu țâgan**, **lu mama**, **lu ăla** (WB: 235, 268, 277, 289, 292). Procliticul **lu** apare și în celelalte arii dialectale:

- Transilvania: *Ana lu Rodean* (WK: 316, pct. 120); *lu Maria* (id.: 292; cf. WST: 329); *bani lu Ianăș* (PH: 147); *lu Mihăilaș* (CO: 17); *a lu mama* (PH: 127);
- Maramureș: *hora lu Pinte*, în raport de variație liberă cu articolul enclitic: *Pinti, popi, tati* (WST: 32);
- Moldova: *Fata lu Sfântu Soare*, *lu tatu-su* (GN, I: 505, 520, 542); *spuni lu Ilii* (Șez., III, 1894: 5; cf. WM: 184);
- Muntenia: *Șușaua lu Domnu de rouă*, *Arvații lu Tudor*, *tata lu tetea*, *fata lu boier Ispas*, *mama lu ăla* (GN, I: 15, 20, 31, 51, 107, 117, 136, 167, 179, 218, 226, 227); *cheia lu Zdrelea* (WW: 296, pct. 410).

Formele mixte, cu dublă articulare, proclitică și enclitică, dovedesc nesiguranță în folosirea procliticului **lui** la substantivele comune: *a spus lu solului ăluia* (GN, I: 34); *casa lu mumâni mele* (WB, 279).

Spre sfârșitul secolului al XIX-lea, în graiurile sudice (Banat, Muntenia) este atestat, frecvent, articolul proclitic masculin la substantivele care exprimă grade de rudenie, urmate de adjectiv posesiv: *vorbile lu ta-so* (GN, I: 253, 260; cf. WM: 184; cf. WB: 279).

Paula Diaconescu (1970: 246) consideră că declinarea cu articol masculin proclitic a grupului substantiv grad de rudenie + adjectiv posesiv a apărut relativ târziu.

Diagnostică pentru graiurile bănățene din această perioadă este ocurența procliticului **lu** la gen.-dat. substantivelor nearticulate: *să-i dea lu țâgan* (WB: 277), construcție confirmată printr-un număr mare de atestări în secolul următor (cf. Vulpe 2006: 173 ș.u.).

În documentele particulare și în textele cu caracter popular, lunile anului sunt articulate, exclusiv, proclitic, la fel ca în textele vechi (cf. Densusianu, HLR: 383; Diaconescu 1970: 203): *luna lui Ghenar*, *Pe această lună a lui Mart* (IA, a. 1821: 59, 60; cf. FD, a. 1825: 299, 306); *luna lui april* (ÎMȚM, a. 1850: 393, 401); *luna lui Cuptor* (TPP, I: 36); *luna lui Mai* (Șez., III, 1894: 110).

2.1.2. În Bihor și în Țara Moților, este ocurent articolul proclitic **li**, la gen.-dat. substantivelor proprii masculine, dar și feminine: *casa li Mihai*, ~ *li Iancu*, ~ *Marie* (WK: 292; WST: 32–33).

2.1.3. Articolul antepus **ali** la nume proprii masculine a fost semnalat de G. Weigand în Munții Apuseni (cf. Pușcariu 1974: 444). El a fost înregistrat în nord-vestul Olteniei, în registrul de stare civilă din anul 1886, la rubrica născuți: *Vasili ali Cucu* (Radu Sp. Popescu, 1980: 74).

2.1.4. Articolul proclitic arhaic **al** precedă substantive proprii masculine. N. Drăganu (1928: 312–314) l-a înregistrat în comuna Zagra (Bistrița-Năsăud), într-un registru care cuprinde numele născuților și al botezaților, din perioada 1784–1827 (cf. Coteanu 1969: 118–119; Pușcariu 1974: 443 s.u.). Pentru perioada 1802–1816, sunt citate 74 de nume proprii masculine precedate de procliticul **al**: *Lupul al Neamț Andrei* (a. 1802); *Gripina al Toader Sb[r]jeha* (a. 1803); *Luca al Drăgan Urs* (a. 1806); *Ana al Ilie Sima Pop Andre[i]* (a. 1808), *Mihail al Ioan Zbreha* (a. 1816).

Uneori, **al** s-a extins de la numele proprii masculine la prenumele feminine: *Grăpina al Safta Bușcoi Urs* (*ibidem*, a. 1807).

În raport de variație liberă, **al** coexistă cu articolele proclitice (**a**) **lui**, mai rar, (**a**) **lu**: *Nastasia a lui Mic Dumitru / Savina a lu Niculai Cucu*. Alteori, **lui** coexistă cu articolul **a**: *Luca lui Mani Lupul / Iacob a Simii Zinvel Tănase*.

Articolul proclitic **al** a fost atestat, spre sfârșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea, în zona subcarpatică a Munteniei: *Dumitrașcu al Florică* (IH, a. 1735: 123); *fată al Ioniță Bratul* (IDT, a. 1842: 57).

2.2. Articolul hotărât proclitic feminin

2.2.1. Articolul proclitic **ai** este ocurent la numele proprii feminine în graiul comunei Zagra (Bistrița-Năsăud), iar **al** la prenumele masculine (v. *supra*): *Agata ai Tinie Cucu* (a. 1813), *Ștefan ai Mărie Năsăudean* (a. 1819), *Măria ai Nastasie Bușcoi* (a. 1827) (Drăganu 1928: 312–314).

Când sunt menționați amândoi părinții noului-născut, ambele prenume – al tatălui și al mamei – sunt articulate proclitic, menținându-se distincția de gen: *Susana a lui Tănase Drăgan și ai Marie soața sa* (a. 1819).

2.2.2. Formele arhaice **ei**, **ii**, **ai** ale articolului proclitic care precedă numele proprii feminine la genitiv, atestate până în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, nu au fost înregistrate, pentru această perioadă, de materialul consultat, fapt explicabil, în bună măsură, prin conținutul documentelor.

I. Tanoviceanu (ap. Diaconescu 1970: 230) afirmă categoric că în secolul al XVIII-lea „articolul antepus la numele proprii feminine se găsește din ce în ce mai rar, până la mijlocul său, când putem afirma că aproape dispăre din limbă”.

Deși neatestatate documentar în secolul al XIX-lea, formele **ei**, **ii**, **ai** au fost înregistrate în secolul al XX-lea, tot în aria maramureșeană.

Atestările numeroase ale articolului proclitic la numele proprii feminine în secolul al XX-lea și coroborarea lor cu ocurențele semnalate până în secolul al XVIII-lea ne dau posibilitatea să reconstituim, printr-un raționament logic, circulația acestor forme și în secolul al XIX-lea (cf. unele toponime semnalate de C. Lacea 1923: 718–799).

Un argument suplimentar în favoarea conservării procliticului feminin arhaic în subdialectul maramureșean, în lipsa atestărilor documentare din secolul al XIX-lea, sunt datele despre informatorii înregistrați în 1920 de T. Papahagi (1925: LXXI), dar născuți în 1860 sau 1880: *Anuța ai Parasca* din satul Ieud și *Burnar Ion ai Mari* din Săcel.

2.3. Considerat de unii lingviști articol invariabil (Rosetti – Byck 1945: 29), **alde**, cu variantele **ande**, **ane**; **d-alde**, **d-ande**, a fost înregistrat în Muntenia, Dobrogea, sudul Olteniei, în sudul Moldovei, Basarabia și Țara Făgărașului (cf. HEM, I: 786–788), precum și în unele graiuri bănățene: *era tare meșter în d-alde astea* (CP: 105) și din nord-vestul Olteniei: *alde fie-sa* (BGj: 13).

Alde a fost atestat în graiurile moldovenești în secolul al XVII-lea: *alde Azaria* (Dosoței, ap. HEM, I: 788) și într-un document emis în timpul domniei lui Gheorghe Ștefan: *alde Gherman* (idem, I: 790).

Numărul mai mare de exemple din această perioadă ne dă posibilitatea să distingem varietatea ocurențelor și distribuția articolului.

Alde are o poziție exclusiv proclitică, însoțind:

a) nume proprii masculine și feminine:

Marin alde Budu (GN, I: 213, 240); *ande [...]* *leica Ilinca* (Jipescu, ap. HEM, I: 788);

b) nume de rudenie sau cu grad similar înrudirii, articulate enclitic: *spunea aldi taica bătrânu* (GN, I: 223, 259, 409); *ande nănașu* (Făgăraș, ap. HEM, I: 786); *d-alde cus cru* (A. Pann, ap. HEM, I: 788; cf. WW: 276; BGj: 13);

c) substantive comune caracterizate prin trăsătura animat: *îl văzură alde gloatele* (P. Ispirescu, ap. HEM, I: 788); *Un om de nemic [...] se zice: alde încurcă-neagră* (Dobrogea, ap. HEM, I: 789, 792);

d) pronume personale, de politețe sau demonstrative: *D-al di mini* (GN, I: 403; cf. HEM, I: 786); *alde dumnealui* (C. Boliac, ap. HEM, I: 787); *alde ahăia* (Jipescu, ap. DA s.v.).

3. ARTICOLUL POSESIV-GENITIVAL

3.1. Formele variabile după gen și număr ale articolului genitival, **al, a, ai, ale**, reprezintă o trăsătură marcată a graiurilor sudice în care se integrează și cele vorbite pe malul drept al Dunării, în Serbia și în Bulgaria (cf. WKW: 53): *stăpân al moșiei* (FD, a. 1825: 336; a. 1837: 383); *toate ale căsii* (DIB, a. 1822: 229; cf. IA, a. 1826: 88); *al dumitale* (WW: 297, pct. 416); *Ion al Lianchii* (GN, I: 162, 197, 422).

Documentele parcurse prezintă alternanța formelor variabile cu forma invariabilă, **a**, și în graiurile vestice și nordice ale dacoromânei (Banat, Transilvania și Moldova), la fel ca și în secolele anterioare (cf. HEM, I: 797; Gheție 1975: 162, 453):

– Banat: *al meu bădiță* (HCB: 39, 66); *rugările cele multe ale lui* (CP, I: 9);

– Transilvania: *Al meu dor, izvoară ale mele* (MLP: 18, 119, 211); *ale mele* (TP: 139); *ai noștri munți* (WK: 32, pct. 153); (caii) *ai mei* (PȚO: 176, 182); *al doilea corn* (FCM: 188);

– Maramureș: *Ursu Draguș al Pinti* (ȚM: 41); *al șaptelea strănepot, parohuș al Viseonilor de mijloc* (BI, a. 1799: 211);

– Moldova, Bucovina, Basarabia: *al meu sat* (WM: 195, 208, pct. 499, 564); *al treisprezecelea Ieș* (GN, I: 472, 473, 485, 510, 515, 516); *al noulea zi* (Șez., II, 1893: 96); *stăpân al moșiei* (FD, a. 1828: 336; id., a. 1840: 414); *păcatele ale acestui păcătos, ai noștri moși* (ÎMȚM, a. 1851: 420, 421; id., a. 1854: 463); *frați ai noștri* (SDC, a. 1784: 148); *trup întreg al moșiei Pituscei* (SL, a. 1812: 267, 269).

În secolul al XIX-lea, se conservă sporadic, în subdialectul moldovenesc, seria variabilă a articolului genitival, mai ales la *pronumele posesiv* și la *numeralele ordinale* (cf. GN, I: 472, 473, 510, 514–517). Un sondaj sumar efectuat pe documentele SDC, pentru prima jumătate a secolului al XIX-lea, a relevat ocurența

articolului genitival variabil exclusiv la pronumele posesive și la numeralele ordinale: *frați ai noștri* (a. 1784: 148); *frate al meu* (a. 1822: 382); *al treilea parte* (a. 1838: 413) și folosirea formei invariabile la nume: *al triile frate a Urătarilor* (a. 1821: 376); *Vasăle a Petre Niga* (a. 1843: 423).

Nesiguranța și confuzia între masculin și feminin, între singular și plural, în utilizarea articolului posesiv-genitival variabil, a fost notată în câteva exemple: *la o moșie al mănăstirii ce să chiamă Șușani od Vâlcea* (IH, a. 1797: 147); *al noastră dreaptă moșii* (SL, a. 1781: 237); *un copil d-ai lu baronu* (GN, I: 21); *Frunza teiului și al bradului* (WM: 219, pct. 613); *al treilea parte* (SDC, a. 1834, a. 1838: 404, 413).

3.2. Articolul posesiv-genitival invariabil **a** este răspândit în Banat, Transilvania și Moldova (cf. HEM, I: 19, 55) și, rar, în Muntenia (mai ales în nord-vestul Olteniei):

– Banat: *Fetele din satu nost / Tot a dracului au fost* (HCB: 82); *calu lui cu a meu* (TMs: 297); *rădăcinici de-a tele* (WB: 285, 286); *a noștri* (AT, II: 69, 76, 128);

– Transilvania: *dealu-i mai mare a mândrei* (WST: 41); *a noștri bărbați* (CO: 19); *ș-a mele flori* (MLP: 25, 47, 82); *a mele oasă* (Șez.: III, 1894: 51);

– Maramureș: *codru-i a meu* (ȚM: 34, 53, 84, 88); *parohușu a satului* (BI, a. 1829:194);

– Moldova, Bucovina: *alișverișele vânzătorilor și a cumpărătorilor* (FD, a. 1828: 336); *frați a mei au fost vândut* (SDC, a. 1835: 405); *ochii a mei* (WM: 208, 222; cf. HEM, III: 111); *Gligori a Popii* (GN, I: 540, 545); *feciorul dintâi a moșneagului* (VPL: 12, 121, 257; cf. Șez., III, 1894: 8–9);

– Oltenia de nord-vest: *cinci capre a mele* (HEM, I: 55);

– Muntenia: *să se îplinească dreptul și a celorlalți* (DIB, a. 1824: 230); *pierdutele hârtii [...] a revizorului din Vama Roșiori* (FD, a. 1866: 439).

4. ARTICOLUL DEMONSTRATIV

4.1. Articolul demonstrativ adjectival

4.1.1. B.P. Hasdeu (HEM, I: 653) menționa: „În loc de articiul adjectival tipic **cel**, macedoromânește **acel**, în Țara Românească și peste Carpați se întrebuintează în graiul poporan forma **al**, rostită mai adesea **ăl**, **hăl**, corespunzând femininului **a** sau **ha** în loc de tipicul **cea** sau **acea**. La plural masculin: **ăi** sau **hăi**, mai niciodată **ai** sau **hai**; la feminin: **ale**, **hale**, **hăle**. La genitiv-dativ singular **alui** sau **ălui**, alături de femininul: **alei** ori **ălei**; la plural pentru ambele genuri: **alor** sau **ălor**”.

Formele dialectale **ăl**, **a**, **ăi**, **ale** (precedate de laringala **h** în nord-estul Banatului, sud-vestul Transilvaniei, nord-vestul Olteniei și, rar, în zona subcarpatică a Munteniei) sunt ocurente în:

– Muntenia: *copila ha mare* (IS, a. 1809: 46); *dulapu al mare* (IA, a. 1828: 110); *un ferdel de crumpin de hele mari* (ISI, a. 1821: 130); *în drumu al mare* (WKW: 72, pct. 306; cf. WW: 299); *hăi bătrâni* (GN, I: 7, 71, 143, 144); *ăi voinici* (TPP, I: 33, 68, 78, 81; id., II: 127; cf. WW, pct. 424, 429);

– Banat: *împăratu ăl turcesc* (WB: 233; cf. WK: 305, 306, pct. 67, 70; cf. CP: 47); *ha frumoasă* (HEM, I: 14); *floarea a din slog* (AT, II: 62, Serbia);

– Țara Hațegului: *hăi trii fraț, d-ele mari* (PH: 145, 162); *Povestea Dobrii hăi desmirate* (VGI: 13);

– Transilvania: *badea ăl frumos, averile hali multe* (MLP: 48, 108, 188; cf. WK: 305, 306, pct. 67; WST: 34; *o zâs a mai bătrână* (CO: 38); *La temnița hai de fier / Unde-s robii hei ce per* (FCM: 213);

– Moldova de sud: *sluga călugărului al mai mare* (GN, I: 441, 442, 503).

4.1.2. În sudul Transilvaniei (Țara Făgărașului) a fost înregistrată varianta **ai** pentru articolul demonstrativ feminin **a**: *al dumitale ai mică plecată slugă* (IA, a. 1820: 50); *Fata ai de la moară, viața mea ai bună, Ai mare ori ai mică* (PȚO: 177, 186, pct. 256).

4.1.3. În documentele particulare, precum și în producțiile folclorice în proză (basme) sau în versuri, se menține, în aria graiurilor sudice, articolul demonstrativ, **cel, cea...**, care se va impune în limba literară: *sfeșnicele cele mari* (IS, a. 1816: 53); *ordiia cea mare împărăteasă* (ISI, a. 1821: 136) *vinul cel stricat* (IA, a. 1825: 84; id., a. 1828: 122); *Hagi Pantazi cel dintâi* (DIB, a. 1843: 270); *Arnăut de cel mai mare* (TPP, I: 71, 92); *Voinicul cel cu cartea în mână* (P. Ispirescu, ap. HEM, I: 368).

4.1.4. În raport de variație liberă, coexistă în aria graiurilor sudice, în același text, atât forma dialectală **ăl, a...**, cât și **cel, cea...**: *pe murgul ăl bun / cea frumoasă* (TPP, I: 78).

4.2. Articolul demonstrativ cel, cea, cei, cele

4.2.1. Formele, devenite literare, au curs în graiurile dacoromâne nordice (Transilvania, Bucovina, Moldova):

– Transilvania: *Șede Crăciun cel bătrân* (MLP: 211); *la cei mari* (WST: 47, 52, 53, 64; cf. WK: 306, 308, 320); *munții cei cu flori* (ȚM: 14); *Grăi frate cel mai mic* (PH: 143); *Sub cel mare măr înflurit* (TP: 135);

– Banat: *boii cei mari* (CP: 35); *cea bună* (HCB: 33);

– Moldova, Bucovina, Basarabia: *hotarăle cele vechi, Săliștea cea veche* (SL, a. 1812: 265, 267); *ibovnicu meu cel vechi* (WM: 208, 222); *feciorii cei boierești* (VPL: 121, 145); *soțioru cel dintâi* (Șez., III, 1894: 19). Rar, se întâlnește, în graiurile moldovenești, articolul demonstrativ **cela** (atestat în limba veche, cf. Densusianu, HLR: 387), identic formal cu adjectivul demonstrativ: *prânzu cela mare* (Șez.: V, 1898: 63).

4.2.2. În graiurile moldovenești, se înregistrează articolul demonstrativ feminin, **cei**: *zâna cei frumoasă împărăteasa, cei tânără* (VPL: 92, 165); *cei mai mare parte* (A: 14, 82); *asta o fost cei mai dintâi batai* (Șez., III, 1894: 19, Suceava; cf. id., V, 1898: 61).

4.2.3. La cazurile oblice, se conservă forma etimologică **cei** (a articolului demonstrativ feminin singular), în raport de variație liberă cu forma analogică (după plural), **celei**, apărută după 1780 (cf. Frâncu 2009: 274): *zidirile pieții cei mari* (GÎn: 85); *mutarea cazărmii cei vechi, în lungu ulișii cei mari* (DIB, a. 1834: 264; a. 1837: 264); *și asupra folosinții cei de obște* (FD, a. 1821: 259); *tot a casii cei mari* (SDC, a. 1816: 364); *Întru slava sfintei și ceii de o ființă* (ÎMTM, a. 1850:

395); *întru răsplătirea purtării cei bună* (LB s.v. *cinstesc*; cf. P. Maior ap. DA s.v. **cel**: 272).

Forma etimologică **cei** este folosită de majoritatea scriitorilor moldoveni și transilvăneni (cf. DA, s.v. *cel*).

5. ARTICOLUL NEHOTĂRĂT

5.1. Spre deosebire de limba literară, dacoromâna prezintă, sub aspect fonetic, două arii dialectale ale articolului nehotărât masculin și neutru sg.: aria vestică și nordică unde se înregistrează forma **on** „un” (*cuvânt, copturaș, frati*) (cf. FCR: 260; FCM: 268; WK: 279; WST: 27; ȚM: 144; PH: 135; MLP: 15, 22, 223; WM: 175; SDC, a. 1800: 285; id. a. 1819: 371; W Buk: 44; GN, I: 460; Șez., II, 1893: 4; id., III, 1894: 141; id., V, 1898: 45) și aria sudică, unde are curs forma **un**.

5.2. Articolul nehotărât feminin sg. are forma **o** pe întreg teritoriul dacoromân.

Regional, precedat de prepoziții, se înregistrează forma învechită **una**: *întru una oală cu zamă, de una vreme* (cf. DLR, s.v. *un*).

La cazurile oblice, articolul feminin sg. prezintă, în unele zone, forma **unii**: *după cum să cuvine uni casă* (SDC, a. 1817: 367); *vor fi supuși unii așa plăți* (FD, a. 1848: 433); *aripa unii june* (WB: 305); *Malu unii ape, mijlocu unii păduri* (GN, I: 339, 375); *su coada unii capre* (Șez., III, 1894: 9) sau **uniia**: *Astăzi, din pricina uniia muieri, s-au bătut cu turci pe pod* (ISN, a. 1826: 92).

În graiurile sudice, are curs, rar, la cazurile oblice forma articolului nehotărât masc. sg.: **unuia**: *Să-ntâmplă noaptea unuia corăbier* (A. Pann ap. DLR s.v. **un**); *El vruse să vânză o iapă a unuia om* (GN, I: 258).

5.3. La plural, articolul nehotărât prezintă, din punct de vedere fonetic, în arii corelative, două forme: **nește**: *nește odăiță* (IH, a. 1821: 176; cf. IS, a. 1822: 65; IA, a. 1832: 144), *nește samuri* (WKW: 76; cf. BGj: 13; TP: 135; WB: 283; CP: 13, 30; GN, I: 14; ȚM: 92) și **niște** (SL, a. 1812: 265; SDC, a. 1821: 376; MLP: 196; VPL: 174, 214; WM: 208, pct. 564; Șez., III, 1894: 25, 28).

Varianta **nuște** este ocurentă în zona Munților Apuseni (cf. VGl: 63).

La cazurile oblice, sunt atestate formele dialectale: **nistor**: *a nistor moșii* (ISD, a. 1812: 66) și **niștelor**: *s-a zvârlit o ochire lungă asupra niștelor rânduri* (A: 42).

* * *

Formele și variantele articolului enclitic și proclitic s-au păstrat, la nivel dialectal, în secolul al XIX-lea, dovedind un conservatorism și un polimorfism accentuat.

ABREVIERI BIBLIOGRAFIE

- A = *Aglăia*. Roman anonim din secolul al XIX. Cuvânt înainte: Dan Mănuță. Prefață: Ion Varta. Îngrijirea textului, notă asupra ediției, postfață, glosar: Pavel Balmuș, Chișinău, 1996.
- Arh. Olt. = „Arhivele Olteniei”, Craiova, 1922 ș.u.

- AT, I, II = Dr. G. Alexici, *Texte din literatura poporană română*, adunate de... Tomul I. *Poesia tradițională*, Budapesta, Editura autorului, 1899. Tom II (inedit), publicat cu un studiu introductiv, note și glosar de Ion Mușlea, București, 1966.
- BGj = Gr. Brâncuș, *Un text literar în graiul din Gorj*, în *Lucrările Primului Simpozion Internațional de Lingvistică*, București, 2008, p. 11–17.
- BI = Ioan Bârlea, *Însemnări din bisericile Maramureșului*, culese de..., în „Studii și documente”, XVII, publicate de N. Iorga, București, 1909.
- CO = I.-A. Candrea, *Graiul din Țara Oașului*, Extras din „Buletinul Societății Filologice”, II, 1907.
- Coteanu 1969 = I. Coteanu, *Morfologia numelui în protoromână (româna comună)*, București, Editura Academiei R.S.R.
- CP = G. Cătană, *Povești populare din Banat. Culese din gura poporului*, Gherla, vol. I, 1893; II, 1894; III, 1895.
- Densusianu, HLR = Ovide Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, Tome II. Le seizième siècle, Paris, Librairie Ernest Letoux, 1938.
- Diaconescu 1970 = Paula Diaconescu, *Structură și evoluție în morfologia substantivului românesc*, București, Editura Academiei R.S.R.
- DIB = *Documente privind istoria orașului București*, redactori Florian Georgescu, Paul I. Cernovodeanu, Ioana Cristache Panait, București [1960].
- Drăganu 1928 = N. Drăganu, *Formele de dativ și genitiv cu ali și al prepus în dacoromână*, în RF II, p. 308–314.
- FCM = Teofil Frâncu și Gheorghe Candrea, *Rotacismul la Moși și Istrieni*, Bucuresci, 1886.
- FD = D.Z. Furnică, *Documente privitoare la comerțul românesc 1477–1868, cu o scrisoare a d-lui Profesor N. Iorga*, București, 1931.
- Frâncu 2009 = C. Frâncu, *Gramatica limbii române (1521–1780)*, Iași, Casa Editorială Demiurg.
- GA, I = *Gramatica limbii române*. Ediția a II-a revăzută și adăugită, vol. I–II, București, 1963, Editura Academiei Republicii Socialiste România.
- GÎn = Constantin (Dinicu) Goleșcu, *Însemnare a călătoriei mele, făcută în anul 1824, 1825, 1826*. Tipărită din nou și însoțită de o introducere de Nerva Hodoș, București, Tipografia «Cooperativa», 1910.
- GALR = *Gramatica limbii române*, I, *Cuvântul*, București, Editura Academiei Române, 2005.
- GN, I, II = I.-A. Candrea, Ov. Densusianu, Th. Sperantia, *Graiul nostru. Texte din toate părțile locuite de români*, [vol.] I, II, București, 1906–1907.
- Guțu Romalo 1967 = Valeria Guțu Romalo, *Articolul*, în Iorgu Iordan, Valeria Guțu Romalo, Alexandru Niculescu, *Structura morfologică a limbii române*, București, Editura Științifică, p. 166–179.
- HCB = Enea Hodoș, *Cântece bănățene*. Cu un răspuns d-lui Dr. G. Weigand, Caransebeș, [Editura proprie], [1898].
- HEM, I–III = B. Petriceicu-Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și populare a românilor*. Ediție îngrijită și studiu introductiv de Grigore Brâncuș, București, I, 1972; II, 1974; III, 1977.
- IA = N. Iorga, *Correspondența lui Dimitrie Aman negustor din Craiova (1794–1834)*. Publicată după originalele păstrate în „Muzeul Aman” din Craiova de..., București, 1913.
- IDT = N. Iorga, *Documente de pe Valea Teleajenului*, Publicate cu o introducere, Vălenii-de-Munte, 1925.
- IH = N. Iorga, *Hârtii din arhiva mănăstirii Hurezului precum și din a protopopiei Argeșului, din a boierilor brâncoveni și altor neamuri*, găsite în casele proprietății din Brâncoveni și publicate cu o introducere, note și indice, București, 1907.

- IS = N. Iorga, *Scrisori de boeri și negustori olteni și munteni către casa de negoț sibiitană Hași Pop*. Publicate cu note genealogice asupra mai multor familii, de..., București, 1906.
- ISI = N. Iorga, *Scrisori istorice*, IV, în *Scrisori de boieri și negustori olteni și munteni...*, București, 1906.
- ISN = N. Iorga, *Scrisori de negustori*, publicate de..., București, 1906.
- ÎMȚM = *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei*. Un corpus editat de I. Caproșu și E. Chiaburu, vol. IV (1829–1859), Iași, Casa Editorială Demiurg, 2009.
- Jb = „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache”, I, 1894 ș. urm.
- Lacea 1923 = C. Lacea, *Genitive feminine formate cu articolul prepozitiv*, în „Dacoromania”, III, p. 798–799.
- Lacea 1927 = C. Lacea, *Codicele Pușcașul*, în RF I, p. 67–85.
- LB = *Lesicon romanesc – latinesc – unguresc – nemțesc*, care de mai mulți autori, în cursul a trideci și mai multor ani s-au lucrat, seu: *Lexicon valachico e latino-hungarico – germanicum quod a pluribus auctoribus decursu triginta et amplius annorum elaboratum est*, Budae, 1825.
- MLP = Simeon C. Mândrescu, *Literatură și obiceiuri populare din comuna Râpa-de-Jos, comitatul Mureș – Turda (Transilvania)*, publicate de..., București, 1892.
- Papahagi 1925 = Tache Papahagi, *Graiul și folklorul Maramureșului*, București.
- PH = Iosif Popovici, *Rumänische Dialekte. I. Die Dialekte der Munten und Pădureni im Hunyader Komitat*, Halle, a. S., 1905.
- Pch = É. Picot, *Chants populaires des roumains de Serbie*, Paris, 1889.
- Radu Sp. Popescu 1970 = Radu Sp. Popescu, *Forme vechi de articol în onomastica Gorjului*, în „Lucrări științifice”, [vol. IV], seria B, Oradea, p. 383–385.
- Radu Sp. Popescu 1980 = Radu Sp. Popescu, *Graiul gorjenilor de lângă munte*, Craiova, Editura Scrisul Românesc.
- PȚO = Sextil Pușcariu, *Der Dialekt des oberen Olthales*, în Jb, 5, 1898, p. 158–191.
- Pușcariu 1974 = Sextil Pușcariu, *Cercetări și studii*. Ediție îngrijită de Ilie Dan. Prefață de G. Istrate, București, Editura Minerva.
- Rosetti – Byck 1945 = Al. Rosetti, J. Byck, *Gramatica limbii române*, ediția a doua revăzută și adăugită, Editura ziarului „Universul”.
- RF, I–II = „Revista filologică. Organ al Cercului de studii filologice de pe lângă Facultatea de filozofie și litere din Cernăuți, Director Al. Procopovici, Cernăuți, vol. I–II, 1927–1928.
- RH = I.P. Reteganul, *Material folkloric din manuscrisele lui...*, în Ovid Densusianu, *Graiul din Țara Hațegului*, București, 1915, p. 231–304.
- SBD = Luiza și Mircea Seche, *Limba și stilul lui I. Budai-Deleanu în „Țiganiada”*, în *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, vol. al III-lea, 1962, p. 7–74.
- SCM = Elena Didia Odorica Sevastos, *Cântece moldovenești*, Iași, Tipografia națională, 1888.
- SDC = T.V. Stefanelli, *Documente din vechiul ocol al Câmpulungului moldovenesc*. Culese, adunate și publicate de..., București, 1915.
- SL = Aurel V. Sava, *Documente privitoare la Târgul și Ținutul Lăpușnei*, București, Fundația „Regele Carol al II-lea”, 1937.
- SȚ = Lidia Sfârlea, *Observații asupra limbii și stilului Țiganiadei lui Ion Budai-Deleanu*, în *De la Varlaam la Sadoveanu. Studii despre limba și stilul scriitorilor*, [București, 1958], p. 139–182.
- Șez. = *Șezătoarea*. Revistă pentru literatură și tradițiuni populare. Director: Artur Gorovei, [Fălticeni], 1892 ș.u.
- ȘO = Gheorghe Șincai, *Opere. I. Hronica românilor*, Tom I, Ediție îngrijită și studiu asupra limbii de Florea Fugaiu. Prefață și note de Manole Neagoe, București, 1967.

- Turculeț 1984 = A. Turculeț, *Articolul lui în graiurile dacoromâne*, în *Omagiu Gavril Istrate*, Iași, p. 365–389.
- VGI = Alexiu Viciu, *Glosariu de cuvinte dialectale din graiul viu al poporului român, adunate și explicate de...*, Blaj, 1899.
- Vulpe 2006 = Magdalena Vulpe, *Opera lingvistică*, II. *Dialectologie românească. Varia*, Cluj-Napoca, Clusium.
- TMs = Romulus Todoran, *Particularități dialectale bănățene într-un manuscris de la începutul secolului al XIX-lea*, în CL, XIV, 1969, nr. 2, p. 291–303 (I) și XV, 1970, nr. 1, p. 51–62 (II).
- TP = Romulus Todoran, *Poezii populare într-un manuscris ardelean din 1831*, în „Arhiva Anuarului de Folklor”, VII, 1945, p. 131–139.
- TPP = G. Dem. Teodorescu, *Poezii populare române*, I–III, Ediție critică, note și tabel cronologic de George Antofi. Prefață de Ovidiu Papadima, București, Editura Minerva, 1985.
- ȚM = Alexandru Țiplea, *Poezii populare din Maramureș*, adunate de..., Extras din „Analele Academiei Române”, Seria II – Tom XXVIII; Memoriile Secțiunii Literare, București, 1906.
- VI = Teodor Vârnav, *Istoria vieții mele*, Chișinău, 2007.
- VPL = Alexandru Vasiliu, *Învățător în Tătăruși (Suceava), Povești și legende culese de...*, București, 1928.
- WB = Gustav Weigand, *Der Banater Dialekt*, în Jb, 3, 1896, p. 198–332.
- W Buk = Gustav Weigand, *Die Dialekte der Bukovina und Bessarabien*, Leipzig, 1904.
- WK = Gustav Weigand, *Körös – und Marosch – Dialekte*, în Jb, 4, 1897, p. 250–236.
- WKW = Gustav Weigand, *Die rumänischen Dialekte der Kleinen Walachei, Serbiens und Bulgariens*, în Jb, 7, 1900, p. 1–92.
- WM = Gustav Weigand, *Die Dialekte der Moldau und Dobrudscha*, în Jb, 9, 1902, p. 138–236.
- WST = Gustav Weigand, *Samosch – und Theiss – Dialekte*, în Jb, 6, 1899, p. 1–85.
- WW = Gustav Weigand, *Dialekte der Grossen Walachei*, în Jb, 8, 1902, p. 234–324.

THE MORPHOSYNTAX OF THE ARTICLE IN DACO-ROMANIAN IDIOMS
FROM THE XIXth CENTURY

(Abstract)

This study is a description of the article (by traditional methods) in Daco-Romanian from the XIXth century. The material used for this purpose consists of private documents, folklore productions in prose or in verse, which may preserve dialectal forms and, for the late XIXth century, works of dialectology.

The author presents the dialectal distribution of forms for the enclitic and proclitic definite article, the possessive genitive article, the demonstrative (adjectival) one and also for the indefinite article.

In conclusion, it is emphasized the conservatism and the polymorphism of the article's forms in the XIXth century.

Cuvinte-cheie: articol, variație liberă, repartiție dialectală, polimorfism, conservatorism.

Keywords: article, free variation, dialectal distribution, polymorphism, conservatism.

*Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
București, Calea 13 Septembrie nr. 13*